Criminal Responsibility of the Destroyers of Protected Areas in the Light of Environmental Criminal Law

Farshad Bashirzadegan[1], Parvin Farshchi[2], Bita Azadbakht[3], Mostafa Panahi[4]

1. PhD student in Environmental Law, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran, bashirzadegan@gmail.com (corresponding author)
2. Assistant Professor, Faculty of Natural Resources and Environment, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author), parvinfarshchi@gmail.com
3. Assistant Professor, Faculty of Agriculture and Basic Sciences, Roudhen Branch, Islamic Azad University, Roudhen, Iran , bita_azadbakht@yahoo.com
4. Associate Professor, Faculty of Natural Resources and Environment, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mpstudents.2020@gmail.com

Date Received: 2023/05/13
Date of Release: 2023/07/30

Abstract

Today, human society has faced various environmental crises, such that environmental challenges such as air, water, and soil pollution have put people's health at risk, and as a result, dealing with environmental crimes has become increasingly important because it harms social security.

The basic question of the article is that the criminal policies in Iran's legal system have the necessary efficiency to protect and protect the environment, especially in order to prevent encroachment and occupation of protected areas? This article deals with this issue with descriptive-analytical method and library sources, and the findings show that criminal protection in its current form has not been able to provide the goals of the legislator properly and appropriately. In this article, with the aim of explaining the criminal tools in order to protect the right to a healthy environment, while addressing the guarantee of criminal executions and the existing challenges, new approaches are made in this field.

Key words: environment, criminal policy, protected areas, environmental crimes

Copyright© 2021, the Authors This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the AttributionNonCommercial terms.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

فصلنامه حقوق اداری

سال دهم، تابستان ۱۴۰۲، شماره ۳۵

مقاله علمی پژوهشی

مسئولیت کیفری تخریب کنندگان مناطق تحت حفاظت در پرتو حقوق کیفری محیط زیست

فرشاد بشیرزادگان[۱]؛ پروین فرشچی[۲]؛ بیتا آزادبخت [۳]؛ مصطفی پناهی[۴]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۸

چکیده

امروز جامعه بشری دچار انواع بحران‌های زیست محیطی شده به‌طوری که چالش‌های زیست محیطی مانند آلودگی هوا، آب و خاک، سلامت مردم را با مخاطره مواجه ساخته و در نتیجه رسیدگی به جرائم زیست محیطی از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار بوده چراکه به امنیت اجتماعی آسیب می‌رساند.

پرسش اساسی مقاله آن است که سیاست‌های کیفری موجود در نظام حقوقی ایران کارایی لازم را برای حمایت و حفاظت از محیط زیست به‌خصوص در جهت جلوگیری از دخل و تصرف مناطق تحت حفاظت دارد؟ در این مقاله با روش توصیفی- تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای به این موضوع پرداخته و یافته‌ها نشان می‌دهد که حمایت کیفری به شکل فعلی نتوانسته اهداف قانون‌گذار را بصورت بایسته و شایسته فراهم کند. در این مقاله تلاش شده تا با هدف تبیین ابزارهای کیفری در راستای حمایت از حق محیط زیست سالم، ضمن پرداختن به ضمانت اجراهای کیفری و چالش‌های موجود، به رهیافت‌های نوین در این حوزه دست یابد.

واژگان کلیدی: محیط زیست، سیاست کیفری، مناطق تحت حفاظت، جرائم زیست محیطی

۱. دانشجوی دکتری ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران bashirzadegan@gmail.com

۲. استادیار واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛
parvinfarshchi@gmail.com

۳ . استادیار گروه محیط زیست، دانشکده کشاورزی و علوم پایه، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران
bita_azadbakht@yahoo.com

۴ . دانشیار دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
mpstudents.2020@gmail.com

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

مقدمه

داشتن محیط‌زیست سالم از حقوق اولیه هر فردی محسوب شده که به‌رغم اهمیت حیاتی آن، با تخریب شدید به‌خصوص در چند دهه اخیر مواجه بوده و این درحالی است که قوانین، آیین‌نامه و مصوبات عدیده در لزوم حفظ و جلوگیری از این اقدام زیان‌بار وجود دارد.(Hamman, 2015:76)

مسئولیت حفاظت از محیط زیست یک مسئولیت پیشگیری و ناظر به آینده بوده که باید از وقوع آلودگی یا تخریب آن جلوگیری شود؛ چرا که تبعات خسارات زیست محیطی صرفاً مربوط به حال نبوده بلکه نسل‌های آینده را هم تهدید می‌کند. (ابطحی، ۱۳۹۷: ۲۶۰) با توجه به اهمیت موضوع، قوانین اساسی بسیاری از کشورها به صورت صریح یا تلویحی موضوع حفاظت از محیط زیست را مورد شناسایی قرار داده‌اند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز همانند بسیاری از قوانین اساسی دیگر کشورها، اصولی را به محیط زیست اختصاص داده است. برخی از این اصول به طور صریح و برخی دیگر به صورت ضمنی به این مهم پرداخته‌اند. اصل پنجاه قانون اساسی مقرر می‌دارد «در جمهوری اسلامی حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌گردد؛ ازاین‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل‌جبران ملازمه پیدا نماید، ممنوع است».

در اصل چهلم قانون اساسی با تأثیر از قاعده لاضرر، منع ایراد ضرر و زیان وارده به غیر ولو با اعمال حق مورد تأکید و مقرر شده است: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله‌ی اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد» که به استناد این اصل، اعمال حق اشخاص حقیقی یا حقوقی در انجام فعالیت‌های شخصی یا اقتصادی که منجر به بروز خسارت من جمله تخریب محیط زیست شود با منع قانون اساسی مواجه شده است.

اصول فوق سرچشمه و مبنای حمایت کیفری از محیط زیست محسوب شده و چارچوب کلی نظام حفاظتی در حوزه محیط زیست را نیز ترسیم می‌نمایند.

۱. حمایت از محیط زیست در پرتو نظام کیفری

در سال‌های اخیر رشد آگاهی نسبت به اهمیت محیط زیست در اغلب کشورهای در حال توسعه به‌صورت فزاینده افزایش یافته و در کنار سازمان‌های دولتی، مردم چه به صورت انفرادی و یا به‌صورت تشکل‌های مردم نهاد، در راه پاسداشت از محیط زیست و جلوگیری از فعالیت‌های مخرب آن، تلاش زیادی را به عمل آورده‌اند. (Abaraviciute, 2010:54) بدیهی است در کنار این

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

روش‌های فرهنگی و اجتماعی، نیاز به برخورد سلبی توسط مراجع ذی‌صلاح قضایی نیز وجود دارد. بی‌تردید بدون همراهی و همکاری لازم قوه قضائیه، فعالیت‌های سازمان‌های دولتی و غیر دولتی در محافظت از محیط زیست ثمربخش نخواهد بود.

مباحث کیفری، دارای حمایت پسینی است به این معنا که پس از وقوع عمل مجرمانه‌ای که منجر به تخریب محیطزیست شده به تعقیب متخلف می‌پردازد. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۹۵: ۴۳) هرچند در کشور ما قانون جامع محیطزیست وجود ندارد اما در بسیاری از قوانین و مقررات به موضوع محیطزیست به‌صورت مستقیم پرداخته که به طور مثال می‌توان به قانون شکار و صید، قانون حفاظت و بهسازی محیطزیست، قانون هوای پاک ، قانون حفاظت، احیاء و مدیریت تالاب‌های کشور ، قانون مدیریت پسماندها ، قانون مجازات اسلامی، قانون معادن، قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور اشاره نمود.

حقوق جزای اختصاصی برای جرائم گوناگون، طبقه‌بندی مختلفی ترسیم کرده و جرائم را در درون این طبقه‌بندی‌ها قرار داده است. (یزدیان، ۱۳۸۸: ۱۲۳) در اغلب طبقه‌بندی‌های به عمل آمده جای عنوان جرائم علیه محیط زیست در کنار سایر عناوین خالی است و صرف مطرح بودن جرائم زیست محیطی در اجزا این طبقه‌بندی‌ها و تقسیمات آنان وافی به مقصود نبوده، چرا که گستره و اثرات و تبعات خاص جرائم زیست محیطی، می‌طلبد که در یک رده و طبقه مستقل قرار گرفته و این استقلال باید به صورت صریح در متون قانونی (قوانین کیفری) توسط قانون‌گذار مصوب گردد.

حمایت کیفری از محیط زیست، تنها هنگامی اثر بخش خواهد بود که تمامی مرتکبین جرائم مذکور به خصوص اشخاص حقوقی نیز مشمول ضمانت‌های کیفری نظام قضایی شوند، چرا که جرائم زیست محیطی غالباً توسط اشخاص حقوقی اعم از شرکت‌های بزرگ خصوصی و یا مؤسسات دولتی صورت می‌پذیرد. (ایزدی خواه، ۹۹:۱۳۹۴) لذا برقراری نظام کیفری برای حفظ مؤثر محیط زیست مستلزم تعیین چارچوب کیفری جامع و کارآمد بوده تا مقامات قضایی با استناد به آن بتوانند احکام لازم را صادر نمایند و بدیهی است که کارایی نظام کیفری بستگی به میزان انطباق آن با واقعیت‌های موجود دارد.

منطق حقوقی حکم می‌کند که نقض قواعدی که اجرای آنها برای تحقق این حقوق بنیادین بشری ضروری است نیز با واکنش‌های کیفری مناسب پاسخ داده شود تا بستر لازم برای تضمین رعایت حقوق بشر فراهم گردد. (Coenen, 2009:37) لیکن این ابهام وجود دارد

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

آیا نظام کیفری موجود در کشور از توان حمایت لازم برای پیشگیری از تخریب محیط زیست بخصوص اکوسیستم‌های ارزشمند مانند مناطق تحت حفاظت برخوردار است؟

اگرچه در طی چند دهه گذشته، اقدامات مختلفی برای جلوگیری از تصرف و تخریب مناطق تحت حفاظت صورت گرفته، اما شواهد، گویای آن است که این اقدامات فاقد اثربخشی لازم بوده (نجات، ۱۳۹۴: ۱۷۷) چراکه اراضی این مناطق، علیرغم وجود برخی از حمایت‌های حقوقی و کیفری و قوانین و مقررات ذی‌ربط همچنان گرفتار آسیب‌های ناشی از دخل و تصرف‌ها می‌باشند و تبیین چرایی این عدم توفیق، نقش بسیار مهمی در تدوین چارچوب حمایت کیفری از محیط زیست دارد.

با تأمل در مقررات کیفری زیست محیطی ایران می‌توان مشاهده کرد که برخی جرم انگاری‌های صورت گرفته مقید به ورود آسیب به عنوان نتیجه شده، حال آن که با عنایت به تأثیر عمدتاً غیرقابل جبران جرائم زیست محیطی، مداخله کیفری قبل از حصول نتیجه در قالب وضع جرائم مطلق و همچنین پیش بینی «جرائم مانع» در جهت جلوگیری از وقوع جرائم گسترده‌تر و تبعات زیست محیطی، ضرورت دارد. (رمضانی قوام آبادی، ۲۱۰:۱۳۹۰)

امروزه، الگوهای مختلفی برای تدوین چارچوب حقوقی حمایت کیفری از محیط‌زیست توسط نهادهای بین‌المللی تدوین شده که مهم‌ترین مؤلفه‌ها بر اصول پیشگیری و مسئولیت مدنی استوار شده است.(Brasoveanu,2012:294) الگوی مناسب و کارآمد برای تدوین چارچوب حمایت حقوقی کیفری از محیط زیست می‌بایست با بهره‌گیری از مفاد اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سیاست‌های کلی محیط‌زیست و نظام حقوق کیفری ایران صورت پذیرد.

یکی از نکات مهم در تدوین چارچوب حمایت کیفری از محیط زیست، شناسایی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است چرا که بی‌تردید حجم اصلی تخلفات و جرائم عمده زیست محیطی متوجه این اشخاص می‌باشد؛ لذا باید ضمانت کیفری مناسب در این خصوص در نظام حقوقی زیست محیطی لحاظ شود. (رمضانی قوام آبادی،۱۳۹۲: ۱۰۵) برقراری چارچوب کیفری مؤثر برای حمایت از محیط زیست مستلزم تقویت همه جانبه نهادهای نظارتی اعم از مردم نهاد و دولتی است که بتوانند با پایش فعالیت‌های مخرب محیط زیست، اطلاعات لازم را در اختیار مقامات قضایی قرار دهند.

۱-۱. تحولات نظام حقوق کیفری محیط زیست

حوزه حقوق کیفری محیط زیست ملهم از مطالعات و نتایج تحقیقات جرم شناسی و آموزه‌های حقوق بشری راهبرد مجزایی را نسبت به حقوق کیفری کلاسیک تعریف کرده است که در این خصوص،

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

عقاید جرم شناسان انتقادی و توسعه انتظارات به حفظ حقوق نسل‌های آتی علاوه بر نسل فعلی و داشتن محیط زیست سالم در قالب رویکرد نسل سوم حقوق بشر، تأثیر بسزایی داشته است. (E.T.S,1998) این تحولات و همچنین تأثیر ناشی از بین‌المللی شدن حقوق کیفری، اثر خود را در تدوین چارچوب حقوقی حمایت کیفری از محیط زیست در ایران بر جای گذاشته است به‌طوری که می‌توان ادعا کرد سیاست‌گذاری کیفری در ایران در قلمرو جرائم ارتکابی علیه اراضی ملی غالباً به صورت قانون‌گذاری به منصه ظهور رسیده که البته از جهات مختلف دارای ایراد و محل انتقاد است. بخشی از این ایرادات به کم و کیف جرم انگاری‌ها از حیث ارکان متشکله جرائم مذکور بر می‌گردد. به عبارت روشن‌تر، با وجود سابقه مذکور و پیشرفت‌های شایان توجه، همچنان سؤال و ابهاماتی در خصوص ارکان جرائم دخل و تصرف اراضی مناطق تحت حفاظت میان کنشگران نظام عدالت کیفری، به ویژه قانون‌گذاران وجود دارد.

از دیدگاه حقوق محیط‌زیست، می‌توان قوانین را به سه دسته شامل قوانین پیشگیری‌کننده، قوانین حمایتی و قوانین تضمینی تقسیم‌بندی نمود. دسته اول، شامل قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام بوده و قوانین حمایتی شامل قوانین کیفری و مالیاتی است و قوانین تضمینی شامل قوانین خاص محیط‌زیست بوده (خانپور، ۱۳۹۱: ۶۶) که بی‌شک ارتباط و میزان کارایی این قوانین تأثیر مستقیم در حفظ و پیشگیری از تخریب محیط‌زیست بخصوص دخل و تصرف مناطق تحت حفاظت دارد.

تصرف غیرمجاز اراضی ملی من‌جمله اراضی مناطق تحت حفاظت، تبعات گسترده درحوزه‌های اقتصاد، مسکن، کشاورزی، محیط‌زیست و منابع طبیعی به همراه دارد و سبب تاراج ثروت ملی به نفع اقشار خاص شده است، همچنین دخل و تصرف اراضی مناطق تحت حفاظت و جنگل‌ها و حتی حاشیه رودخانه و دریا که نابودی محیط زیست را به همراه دارد از دغدغه‌های اصلی مردم و دولت محسوب شده به‌طوری که جلوگیری و برخورد قاطع با این پدیده شوم، وظیفه اصلی حاکمیت می‌باشد. (عابدی، ۱۳۹۳: ۱۰۷) اگرچه در حال حاضر برخی از ابزارهای حمایت حقوقی از مناطق تحت حفاظت وجود دارد، ولی ضرورت تدوین یک نظام مناسب حقوق کیفری با توجه به شرایط فعلی، بیش از هر زمانی احساس می‌شود. تعیین چارچوب حقوق کیفری جهت حمایت از محیط زیست نمی‌تواند فارغ از بایسته‌ها و ملاحظات خاص موجود در حقوق این حوزه باشد، لذا در تدوین این چارچوب و تصویب مجازات‌های زیست محیطی می‌بایست به عوامل ذی‌مدخل مانند سود ناشی

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

از تحقق تخلفات زیست محیطی برای واحد آلاینده، میزان احتمال کشف جرم مورد نظر و نقش اجرای مجازات مقرر در کاهش اعتبار شرکت‌های متخلف، توجه نمود.

عبور از ضمانت اجرای مدنی و تعیین ضمانت اجرای کیفری برای آن دسته از رفتارهایی که امنیت و سلامت جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد، در کلیه نظام‌های حقوقی مورد پذیرش قرار گرفته است و تعرض به منافع عمومی در یک جامعه موجب موضع‌گیری اشخاص حقیقی و حقوقی در آن جامعه می‌شود و مقوله‌ای است که از دیرباز مورد امعان نظر بوده و واجد ارزش تلقی شده است. از مهم‌ترین قسم از اقسام منافع عمومی، محیط زیست سالم است که به تبع اصل توسعه پایدار، واجد اهمیت بسزایی است. بدین لحاظ اقداماتی که موجب ایجاد خطر برای این منافع عمومی بخصوص سلامت افراد می‌شود؛ در قالب جرم، موضوع قوانین کیفری قرار می‌گیرد و ضمانت اجرای کیفری (مجازات) برای آن مقرر می‌شود و تحت عنوان جرائم زیست محیطی نام‌گذاری می‌شود. بی‌اعتنایی به ضرورت تبیین معیارهای جرائم زیست محیطی و اجتناب از خلط ماهیت و مفهوم این جرائم با سایر جرائم، منجر به سردرگمی و تشتت در موضع‌گیری قانون‌گذار در قبال این طیف از جرائم خواهد شد. شاخص دیگری از جرائم زیست محیطی که تأمل بر آن از حیث ضابطه‌مند شدن مؤلفه‌های این جرائم از اهمیت خاصی برخوردار است، رکن معنوی این جرائم است. زیرا قانونگذار، شدت و ضعف پاسخ کیفری به این جرائم را در برخی موارد حول محور سوءنیت خاص مرتکبان این جرائم پیش‌بینی نموده است.

مشاهده آمار جرائم ارتکابی در سالیان اخیر حاکی از آن است که فراوانی این پدیده مجرمانه نه تنها متوقف و حتی کاهش نیافته است، بلکه روند روبه فزونی نیزداشته است، به‌طوریکه از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ آمارها نشان می‌دهد که تجاوز به منافع ملی به قصد تصرف بطور متوسط ۱۲ درصد رشد داشته است و همچنین تجاوز به حریم دریا و دریاچه و تالاب‌ها و تخریب آنها و تصرف اراضی مستحدث ساحلی از سوی اشخاص ۱۶ درصد رشد داشته است. (بشیرزادگان،۱۳۹۹: ۴۰-۳۲)

هدف حقوق کیفری زیست محیطی جلوگیری از ارتکاب آن دسته از نقض‌های زیست محیطی است که قانون‌گذار آنها را پیش‌تر به عنوان جرم شناسایی و اعلام کرده است. گفته می‌شود که این هدف در مقایسه با دیگر حوزه‌ها، که در آنها حقوق کیفری بیشتر با مجرمین عادی سروکار دارد، در حوزه محیط زیست دست یافتنی‌تر است؛ زیرا اکثر جرائم زیست محیطی توسط اشخاص حقوقی و در چارچوب سازوکارهای از پیش تعیین شده

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

صورت می‌گیرد و به دیگر سخن با تصمیم قبلی که تـوأم با محاسبه سود و زیان ناشی از جـرم مـی‌باشـد، ارتکـاب می‌یابنـد. (عبدالهی، ۱۳۸۶: ۱۰۱) از ایـن‌رو مشخص اسـت کـه در چنـین فـضایی قانونگذار با شناسایی زمینه‌های ارتکاب جرم مـی‌توانـد از طریق اتخاذ رویکـردی مناسـب بـه اهـداف پیـشگیرانه مجازات‌ها امیدوار باشد.

۲-۱. سیاست‌های کیفری در قلمرو جرائم زیست محیطی

سیاست‌گذاری کیفری ایران در قلمرو جرائم ارتکابی علیه محیط زیست به‌خصوص اراضی مناطق تحت حفاظت غالباً به صورت قانون‌گذاری به منصه ظهور رسیده که البته از جهات مختلف دارای ایراد و محل انتقاد است. بخشی از این ایرادات به کم وکیف جرم‌انگاری‌ها از حیث ارکان متشکله جرائم مذکور بر می‌گردد. (دبیری، ۱۳۹۸: ۱۰۷) بی‌شک شناسایی و اعمال اصلاحات مورد نیاز و روز آمد کردن قوانین توأم با بکارگیری فنون و تدابیر مدرن حمایت کیفری، کنشگران این عرصه را در رفع تعارضات، بهتر یاری خواهند کرد.

از دیدگاه کارشناسان و صاحبنظران محیط زیست کشور، قوانین و سیاست‌های کیفری مرتبط با محیط زیست از کارایی لازم جهت پیشگیری از جرائم زیست محیطی برخودار نمی‌باشند. استنباط غالب این است که این قوانین بیش از آنکه اهداف ملی را دنبال نمایند، بخشی‌نگر بوده و توجهی به حقوق عامه نداشته و همین امر باعث تعارض در قوانین و از طرفی مانع هم‌گرایی در حفظ محیط زیست شده است.

جرائم زیست محیطی در سطح جهانی به لحاظ میزان ارتکاب در ردیف چهارم فعالیت مجرمان بین‌المللی و بعد از قاچاق مواد مخدر، جعل اسناد و قاچاق انسان قرار گرفته است. این جرائم، متأثر از نوع سیاست کیفری برگزیده قانون‌گذاران، کمتر توسط دولت‌ها، تعقیب، رسیدگی و مجازات می‌شود. (LUMES, 2009:210) سیاست کیفری ایران در زمینه جرائم زیست محیطی متأثر از اعمال قانون‌گذار، مقامات قضائی و اجرایی است. در حوزه قانون گذاری، مقنن با توجه به مبانی نظری از جمله مبانی فلسفی، فقهی و آورده‌های جرم‌شناسی و با توجه نیازهای جامعه به دنبال ارائه راهکارهای حقوقی برای کنترل و مقابله با این جرائم است.

پیشگیری کیفری از جرائم زیست محیطی از دو جنبه قابل بررسی است؛ از یک‌سو انتخاب ضمانت اجراهای کیفری باید متناسب با اصول مختلف حقوق کیفری و شدت جرائم ارتکابی مورد بررسی قرار گیرد و از سوی دیگر، نحوه برخورد و مواجهه قضات با مجازات‌های پیش‌بینی شده در

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

قوانین کیفری و تخصص و احاطه آن‌ها در رسیدگی به جرائم زیست محیطی در تمام مراحل دادرسی نیز باید همواره مورد ارزیابی قرار گیرد. (رمضانی، ۱۳۹۲: ۱۰۹) یکی از معیارهای توفیق یا عدم توفیق ضمانت اجرای کیفری در عمل، ایجاد بازدارندگی است؛ به‌گونه‌ای که اشخاص مجرم، مجدداً مرتکب جرم نشوند و سایر تابعان حقوق کیفری نیز با توجه به نوع کیفر انتخاب شده، ارتکاب جرم را به عنوان ابرازی بر نیل به اهداف خود انتخاب نکنند. آنچه که در مورد جرائم زیست محیطی اهمیت دارد آن است که بیشتر جرائم زیست محیطی توسط اشخاص مطلع جهت رسیدن به سود بیشتر و با نیت قبلی صورت می‌گیرد. بنابراین چنانچه مجازات‌های انتخابی توسط قانون‌گذار این موازنه را به نفع حفاظت از محیط زیست سنگین نکند، شاهد عدم تأثیر مناسب مجازات‌ها در عمل خواهیم بود.

۳-۱. نگاه قوانین ایران به حقوق محیط زیست

بر اساس ماده «۲» قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب می‌شود. لذا قانونگذار با توجه به اهمیت جایگاه و نقش اکوسیستم‌ها در حیات انسان و سایر موجودات زنده با در نظر گرفتن مسئولیت کیفری و مجازات‌های تعزیری درصدد حمایت از محیط زیست بر آمده است. اهم قوانین مؤثر در حوزه مناطق حفاظت شده به شرح جدول زیر قابل احصاء می‌باشند:

عنوان قانون	ماده قانونی	عناصر مادی جرم	مجازات یا محدودیت‌ها
شکار و صید	بند "د" ماده ۱۰	از بین بردن رستنی‌ها ازجمله قطع درختان، خارزنی، بوته‌کنی و تعلیف غیرمجاز در مناطق حفاظت‌شده و پناهگاه‌های حیات‌وحش و تجاوز و تخریب در این مناطق	جزای نقدی از یک‌صد هزار تا یک میلیون ریال یا حبس از یک ماه تا شش ماه
	بند"ب" ماده ۱۱	اقدام به شکار و صید در مناطق ممنوع و یا خلاف محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی که سازمان در حدود اختیارات قانونی خود تعیین و آگهی کرده است و شکار غیرمجاز در قرق‌های اختصاصی	جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا سه میلیون ریال یا حبس از ۹۱ روز تا ۶ ماه

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

	بند "د" ماده ۱۱	تخریب چشمه‌ها و آبشخور حیوانات در مناطق حفاظت‌شده و پناهگاه‌های حیات‌وحش	جزای نقدی از یک‌میلیون و پانصد هزار ریال تا سه میلیون ریال یا حبس از ۹۱ روز تا ۶ ماه
	ماده ۱۲	شکار و صید در مناطق تحت حفاظت، از بین بردن رستنی‌ها و هرگونه تخریب	حبس از سه ماه تا سه سال و یا به جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا هجده میلیون ریال
	ماده ۱۳	ایجاد یا فراهم کردن مقدمات آتش‌سوزی در مناطق تحت حفاظت	حبس از نود و یک روز تا سه سال یا جزای نقدی از یک‌میلیون و هشتصد هزار ریال تا بیست میلیون ریال و درصورت تکرار، هر دو مجازات
حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع	ماده ۵۵	تصرف منابع ملی مذکور در ماده ۱ قانون ملی شدن جنگلهای کشور	یک سال تا سه سال حبس تأدیبی
حفاظت و بهسازی محیط‌زیست	ماده ۱۶	کلیه عرصه و اعیان املاک متعلق به دولت واقع در محدوده مناطق تحت حفاظت همچنین کلیه تالاب‌های متعلق به دولت در اختیار سازمان حفاظت محیط زیست قرار خواهد داشت	سازمان در بهره‌برداری از تالاب‌ها (به‌استثناء تالاب انزلی) و املاک مذکور قائم‌مقام قانونی مؤسسات یا سازمان‌های مربوط می‌باشد ولی حق واگذاری عین آن‌ها را ندارد.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

تعاریف محدوده و حریم شهر، روستا و شهرک و نحوه تعیین آن‌ها	مواد ۱۱ و ۱۲	براساس ماده ۱۱ این قانون تعاریف محدوده و حریم مندرج در مفاد قانون مذکور را نمی‌توان به مناطق تحت حفاظت تعمیم داد. قانون‌گذار با این اقدام جلوی دخل و تصرف این مناطق را به‌عنوان تعاریف محدوده و حریم گرفته و در ماده ۱۲ نیز ضمانت کیفری لازم پیش‌بینی‌شده است	تخلف از احکام موضوع این قانون به‌عنوان تجاوز به حقوق عمومی و جرم محسوب می‌شود
احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور	ماده ۲۸	به منظور رفع تصرف از اراضی دولتی، ملی و وقفی، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، سازمان امور اراضی و سازمان حفاظت محیط‌زیست، سازمان اوقاف و امور خیریه و وزارت راه و شهرسازی حسب مورد پس از تأیید بالاترین مقام دستگاه اجرایی مربوط، از پرداخت هزینه‌های دادرسی معاف می‌باشند.	عدم پرداخت هزینه دادرسی
مجازات اسلامی	ماده ۶۸۸	هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد.	یک ماه تا یک سال حبس و دادگاه موظف است حسب مورد رفع تصرف عدوانی یا رفع مزاحمت یا ممانعت از حق یا اعاده وضع به حال سابق نماید.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

حفاظت، احیاء و مدیریت تالاب‌های کشور	ماده ۴	اقدامی که منجر به تخریب و آلودگی غیرقابل‌جبران تالاب‌ها گردد،	توقف فعالیت و جبران خسارات وارده و پرداخت جریمه به میزان سه تا پنج برابر خسارات وارده و درصورت تکرار، علاوه بر جبران خسارات به پرداخت جریمه به میزان شش تا هشت برابر خسارات وارده

۲. ضمانت جبران خسارت در جرائم زیست محیطی

توسعه روز افزون مسوولیت زیست‌محیطی در وهله اول ناشی از افزایش آگاهی به تبعات و زیان‌های حاصل از تخریب محیط زیست بوده و از طرف دیگر فراوانی دعاوی حقوقی در این خصوص، نشانه تغییر رویکرد جامعه و بیانگر نیاز به امنیت زیست محیطی در زندگی است که در همین راستا احقاق حق برای زیان‌دیده در حقوق معاصر و برقراری نظم و امنیت اجتماعی و حفظ عدالت در جامعه، ارتباط مستقیم با مسوولیت حقوقی تخریب‌کنندگان به جبران خسارت وارده به محیط زیست دارد.

حقوق محیط زیست به طور اعم و حقوق کیفری زیست‌محیطی به طور اخص، رشته جوانی بوده و در عین حال دارای پیچیدگی‌های منحصر به فردی است. هدف از اشاره به پیچیدگی، نشان دادن جنس جرائم زیست محیطی است که متفاوت از دیگر جرائم است. (الکساندر، ۱۳۸۴: ۹۱) در واقع در حوزه محیط زیست شاهد دو دسته از جرائم اولیه و ثانویه زیست محیطی هستیم. منظور از جرائم اولیه، جرایمی است که مستقیماً از آلوده کردن و تخریب منابع زمین ناشی می‌شود. آلوده کردن آب‌ها و سوزاندن جنگل‌ها و مراتع در زمره این نوع جرائم هستند که قدمت آنها مانند دیگر جرائم است. ولی جرائم ثانویه که اغلب جرائم زیست محیطی را تشکیل می‌دهند جرایمی هستند که از رهگذر نقض قوانین و مقررات زیست محیطی ارتکاب می‌یابند مانند عدم رعایت قواعد و موازین قانونی در دفع زباله‌های خطرناک از این دسته جرائم به شمار می‌روند. (گوندلینگ، ۱۳۸۱:۶۱) چنانکه مشهود است احراز ارتکاب جرم در چنین مواردی کار ساده‌ای نیست.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

رویکرد حقوق محیط زیست در حفاظت از محیط زیست مبتنی برتعامل بـا اشخاص حقوقی آلاینـده زیـست محیطی است. به دیگر سخن این رویکرد معتقد است که در کنار نظارت بر فعالیت‌های خطرناک شرکت‌های آلاینده محیط زیست، با مذاکره، هم فکری، آمـوزش، ترغیب و تشویق این شرکت‌ها، بهتر، سـریع‌تر و با هزینه کمتری می‌توان به هدف حفاظت پیشگیرانه از محیط زیست دست یافـت. (قدسی، ۱۸۷:۱۳۹۳)

رویکرد همکاری گرایانه بر تـذکر و یـادآوری قوانین و مقررات زیست محیطی به شرکت‌های آلاینـده محیط زیست تأکید داشته و حتـی‌المقـدور از طرح شکایت در مراجع قضایی در خصوص بروز جرائم زیـست محیطـی خودداری می‌نماید. طرفداران این روش کـم هزینـه بـودن، سـریع بـودن، سـازنده بـودن را به عنـوان امتیـازات آن در برابر رویکردهای حقوق مسئولیت مـدنی و حقـوق کیفـری اعـلام می‌کنند با این حال در ارزیـابی کارآمـدی و کفایـت ایـن دیدگاه بـرای حفاظـت از محیطزیست می‌بایست تأکید کرد، ایـن رویکـرد بـا چالش‌هایی روبرو اسـت کـه از کارایی آن برای تأثیر مناسب پیرامون برخی از وضعیت‌ها می‌کاهد. (قاسمی، ۷۵:۱۳۸۴)

یکی از اهرم‌های مهم در حقوق محیط زیست حق دادخواهی تشکل‌های مردم نهاد در دعاوی زیست محیطی به خصوص از جنبه مسئولیت مدنی است. در ماده ۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری، شکایت شاکی یا مدعی خصوصی، اعلام و اخبار ضابطان دادگستری، مقامات رسمی یا اشخاص موثق و مطمئن، وقوع جرم مشهود در برابر دادستان یا بازپرس، اظهار و اقرار متهم و اطلاع دادستان از وقوع جرم به طرق قانونی دیگر به عنوان جهات قانونی شروع به تعقیب دادستان ذکر شده است. لذا اشخاص خصوصی می‌توانند جرائم زیست محیطی را به دادسراها گزارش کنند و دادسرا به عنوان نماینده منافع عمومی می‌تواند تعقیب کیفری را شروع کند. اما به موجب ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری، سازمان‌های مردم نهادی که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌توانند نسبت به جرائم ارتکابی در زمینه‌های فوق اعلام جرم کنند و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند.

ضمانت‌های قانونی، مخرب محیط زیست را مکلف به جبران خسارات وارده می‌نماید. این جبران به صورت مختلف مانند اعاده طبیعت به وضع اولیه، پرداخت هزینه‌ترمیم و اصلاح تخریب صورت گرفته است. (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۶) که در این خصوص می‌توان به صورت نمونه به برخی از قوانین زیر اشاره نمود:

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

قانون اصلاح ماده (۱) قانون رفع برخی از موانع تولید و سرمایه‌گذاری صنعتی (مصوب ۸۸/۶/۱۷) مقرر می‌دارد که نرخ، رسیدگی و تشخیص، مطالبه، وصول و نحوه توزیع عوارض واحدهای تولیدی آلاینده محیط زیست همچنان براساس مفاد تبصره (۱) ماده (۳۸) قانون مالیات بر ارزش افزوده (مصوب ۱۳۸۷/۲/۱۷) مجلس شورای اسلامی در این زمینه انجام خواهد شد.

تبصره ۱ ماده ۳۸ قانون مالیات بر ارزش افزوده (مصوب ۸۶,۱۱,۹) واحدهای تولیدی آلاینده محیط زیست که استانداردها و ضوابط حفاظت از محیط زیست را رعایت نمی‌نمایند، طبق تشخیص و اعلام سازمان حفاظت محیط زیست و همچنین پالایشگاه‌های نفت و واحدهای پتروشیمی، علاوه بر مالیات و عوارض متعلق موضوع این قانون، مشمول پرداخت یک درصد (۱٪) از قیمت فروش به عنوان عوارض آلایندگی می‌باشند. حکم ماده (۱۷) این قانون و تبصره‌های آن به عوارض آلایندگی موضوع این ماده قابل تسری نمی‌باشد. واحدهایی که در طی‌سال نسبت به رفع آلایندگی اقدام نمایند، با درخواست واحد مزبور و تأیید سازمان حفاظت محیط زیست از فهرست واحدهای آلاینده خارج می‌گردند. در این صورت، واحدهای یاد شده از اول دوره مالیاتی بعد از تاریخ اعلام توسط سازمان مزبور به سازمان امور مالیاتی کشور، مشمول پرداخت عوارض آلایندگی نخواهند شد. واحدهایی‌که درطی‌سال بنا به تشخیص و اعلام سازمان حفاظت محیط‌زیست به فهرست واحدهای آلاینده محیط زیست اضافه گردند، از اول دوره مالیاتی بعد از تاریخ اعلام توسط سازمان حفاظت محیط زیست مشمول پرداخت عوارض آلایندگی خواهند بود. عوارض موضوع این تبصره در داخل حریم شهرها به حساب شهرداری محل استقرار واحد تولیدی و در خارج از حریم شهرها به حساب تمرکز وجوه موضوع تبصره (۲) ماده (۳۹) واریز می‌شود، تا بین دهیاری‌های همان شهرستان توزیع گردد.

۳. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نیل به وضع مطلوب و حفاظت بهتر از محیط زیست مستلزم اصلاحات زیادی در نظام حقوقی است. سیاست‌های کیفری ایران در زمینه جرم انگاری تخریب محیط زیست نیاز به اصلاح و بازنگری دارد. عدم انسجام قوانین، خلاء ضمانت اجرای مؤثر، عدم بازدارندگی ضمانت‌های فعلی در خصوص تخلفات اشخاص حقوقی از معضلات سیاست کیفری در قبال جرائم زیست محیطی است.

اکثر جرائم مصرح در قانون دارای مجازات‌های حبس یا جزایی نقدی می‌باشند که رویه دادگاه‌ها و قضات تبدیل حبس به جزای نقدی بوده که این مجازات اخیر با توجه به شرایط اقتصادی کشور

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

عملاً کارایی لازم را ندارد. عدم جرم انگاری صریح و خاص در خصوص دخل و تصرف اراضی و یا ساخت و ساز در مناطق تحت حفاظت از جمله خلاءهای موجود در نظام کیفری می‌باشد.

در مقام ارزیابی مقررات کیفری در حوزه محیط زیست، به نظر می‌رسد به رغم وضع و اعمال برخی از مجازات‌ها، به علت عوامل متعددی نظیر سود ناشی از این جرائم در مقابل ناچیز بودن جزای نقدی، پایین بودن میزان احتمال کشف اینگونه جرائم و عدم تناسب میان اثرات و تبعات حاصل از جرائم زیست‌محیطی با مجازات تعیین شده، عملاً نقش مؤثری در بازدارندگی و پیشگیری جرائم زیست محیطی نداشته چرا که اصولاً رویکرد حقوقی اتخاذ شده در ایران برای مواجه با تخریب محیط زیست رویکردهای پسا واقع می‌باشد.

با توجه به کاستی موجود در حقوق کیفری محیط زیست، راهکارها و پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

- آسیب‌شناسی جامع قوانین و مقررات زیست محیطی و احصاء خلاءها، کاستی‌ها و ابهامات موجود به منظور تدوین نظام جامع حقوق محیط زیست
- مجازات تکمیلی به خصوص برای اشخاص حقوقی از قبیل انتشار حکم محکومیت، لغو مجوز فعالیت، تکلیف به اعاده به وضع اولیه، کاهش معافیت‌های قانونی، پرداخت ضرر و زیان با توجه به کلیه خسارات وارده و همچنین محدودیت‌های اجتماعی مد نظر قرار گیرد.
- برگزاری دوره‌های آموزشی زیست محیطی برای ضابطین دادگستری و استفاده از قضات متخصص در حقوق محیط زیست در دعاوی زیست محیطی
- حمایت عملی از حق نظارت سازمان‌های مردم نهاد موضوع ماده ۶۶ اصلاحی قانون آیین دادرسی کیفری
- آموزش و فرهنگ سازی مؤثر از طریق تدوین سرفصل‌های نظام آموزشی و بهره‌گیری از رسانه ملی

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

ابطحی، شراره و نجفی توانا، علی (۱۳۹۷)، «آسیب شناسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران و مقایسه آن با برخی شاخص‌های جهانی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی معاهده، ۴، صص. ۲۶۷-۲۴۱

ایزدی خواه، نصرالله و گرجی فرد، حمیدرضا (۱۳۹٤)، «نقش ضمانت اجراهای حقوقی و کیفری در حمایت از محیط زیست با تأکید بر قانون حفاظت از جنگلها و مراتع»، فصلنامه علمی تخصصی قضاوت، ۸۲: ۱۲۶-۹۷

بشیرزادگان، فرشاد (۱۳۹۹)، «محیط زیست ایران و جرم دخل و تصرف اراضی ملی (مطالعه موردی: مناطق تحت حفاظت)»، گزارش پژوهشی سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۰، صص. ۹۱-۱

پناهنده، سید بهرام و رنجبر، مسعودرضا (۱۳۹۸). «بررسی مبانی و مستندات قانونی ناشی از خسارت مربوط به محیط زیست در حقوق ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل، ۴۴: ۱۷۰-۱۴۹

حیاتی، علی عباس (۱۳۹۳)، «مفهوم اصل احتیاط و جایگاه آن در مسئولیت مدنی»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، ٤۰، صص. ۳۳- ۲۵

حیدری، فلورا و قاسمی، ناصر (۱۳۹۳)، «جبران زیان‌های وارده بر محیط زیست از منظرحقوق مدنی»، دانشنامه حقوق و سیاست، ۲، صص. ۸۸-۶۷

خانپور، لیلا و رحیمی، محمد مهدی و پیوندی، رضا (۱۳۹۱)، «تحلیل و بررسی نقش قوانین کیفری ایران در حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار مقاصد گردشگری»، فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۴، صص. ۸۷-۵۹

دبیری، فرهاد و سایرین (۱۳۸۹)، «بررسی برخی چالش‌های حقوقی مناطق تحت حفاظت تحت مدیریت سازمان محیطزیست در استان گیلان» فصلنامه علوم و فنون منابع طبیعی، ۳، صص. ۱۱۴-۱۰۰

دینا شیلتون، الکساندر کیس (۱۳۹۶). کتابچه قضایی حقوق محیطزیست، ترجمه محسن عبدالهی، چاپ دوم، تهران: انتشارات معاونت حقوقی قوه قضاییه.

رجبی، عبدالله (۱۳۸۸)، بررسی معیارهای ویژه در طراحی نظام مسؤولیت مدنی خسارات زیست‌محیطی (مجموعه مقالات حقوق محیطزیست). چاپ اول. تهران: انتشارات خرسندی

رمضان قوام آبادی، محمد حسین (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی اجرای اصل احتیاط زیست محیطی در پرتو آرا و تصمیمات مراجع بین المللی»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۴، صص. ۱۱۴-۱۰۱

رمضانی قوام آبادی، محمدحسین (۱۳۹۰)، «پیشگیری و سرکوب جرائم زیست محیطی در پرتو اقدامات سازمان‌های غیردولتی در نظام حقوقی ایران»، مجله حقوقی دادگستری، ۷۵، صص. ۲۲۵-۱۹۹

عابدی، زهرا و ریاحی، مهدی و صالحی، صالح (۱۳۹۳). «تجزیه وتحلیل اقتصادی جرائم زیست محیطی در ایران و مشکلات اجرایی آن» فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۴، صص ۱۸۷-۱۷۵

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

عبداللهی، محسن (۱۳۸۶)، «حمایت کیفری از محیطزیست: تأملی بر بایسته‌های حقوق کیفری زیست‌محیطی» علـوم محـیـطی، ۱، صص. ۱۱۷-۹۷

قاسمی، ناصر (۱۳۸۴)، حقوق کیفری محیطزیست (مطالعه تطبیقی در حقوق ملی و بین‌المللی)، تهران: انتشارات غزال

قدسی، سید ابراهیم و گلدوزیان، حسین (۱۳۹۳)، «تبیین جرم آلودگی محیط زیست (با تاملی بر ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی)»، فصلنامه راه وکالت، ۹، صص. ۱۹۵ – ۱۸۵

قوام، میر اعظم (۱۳۷۴)، حمایت کیفری از محیطزیست، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیطزیست

کاتوزیان، ناصر و مهدی انصاری (۱۳۸۷)، «مسؤولیت ناشی از خسارتهای زیست محیطی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۲، صص. ۱۴-۳

کیس الکساندر، فرید لانک وین، اچ سند پیتر (۱۳۸۴)، حقوق محیطزیست، ترجمه محمدحسین حبیبی. جلد دوم، تهران: دانشگاه تهران

گوندلینگ لوتار، جی دبلیو و هوسیان، ان ای هلپاپ و شلتون دیتا. (۱۳۸۱)، حقوق محیطزیست، ترجمه محمدحسن حبیبی. جلد اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران

مجنونیان، هنریک (۱۳۷۹)، مناطق حفاظت‌شده ایران، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیطزیست

نجات، سید امین و دبیری، فرهاد (۱۳۹۴)، «بررسی چالش‌های کیفری ناشی از اجرای ماده ٦٨٨ قانون مجازات اسلامی»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۲، صص. ۱۹۷-۱۷۳

نجفی ابرند آبادی، علی حسین (۱۳۹۵)، جرم شناسی حقوقی (درآمدی بر جرم شناسی حقوقی کیفری عمومی)، تهران: انتشارات میزان

یزدانیان، علیرضا (۱۳۷۹)، قلمرو مسؤولیت مدنی، اول. تهران: نشر ادبستان

یزدیان جعفری، جعفر (۱۳۸۸)، «تأملی بر نظام هزینه فایده در حقوق کیفری حقوق اسلامی»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۹، صص. ۱۳۶- ۱۲۱

ب) منابع لاتین

Abaraviciute, D (2010). Environmental protection through criminal law: the case study of Lithuania. A thesis submitted

Coenen, Frans (2009). Public Participation and Better Environmental Decisions: The Promise and Limits of Participatory Processes for the Quality of Environmentally Related Decision-making, Netherland, Springer

Convention on the Protection of Environment through Criminal Law، E. T. S 172 ،1998

Evan Hamman; Reece Walters; Rowena Maguire, 2015, Environmental crime and Specialist courts, current Issues in criminal Justice vol. 27, No. 1.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]

Carole Gibbs and Rachel Boratto, 2018, Environmental Crime, Oxford Research Encyclopedia of Criminology, available in:http://criminology.oxfordre.com /view/10.1093/acrefore /9780190264079.001.000 1/acrefore-9780190264079

Driesen, David (2010). "Alternatives to Regulation? Market Mechanisms and the Environment", in The Oxford Handbook of Regulation, Ed. by Robert Boldwin et al., USA, Oxford University Press

Kiss, Alexandre, Shelton, Dinah, guide to International Environmental Law,United states of America, Martinus nijhoff publishers, June 2,1925-March 22,2007

Florica Brasoveanu and Alexandru Petru Lisievici Brezeanu, 2012, "Conditions for Legal Liability for Environmental Damage", Contemporary Readings in Law and Social Justice,Volume 4(2).

Studies and Sustainability Science (LUMES). White, R (2009), Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology. Environmental Crime: A Reader.

[Downloaded from qjal.smtc.ac.ir on 2025-07-12]

[DOI: 10.61186/qjal.10.35.43]